

„Jegar Szahaduta” vagy „Galed”?

Héber és arámi a Tanachban és a zsidó történelemben

Biró Tamás (biro.tamas@btk.elte.hu, <http://birot.web.elte.hu>)

OR-ZSE, doktori program, 2014. november 11.

A diák letölthetőek innen: <http://birot.web.elte.hu/?a=talk&l=hu>

Jákob és Lábán szövetségkötése kapcsán a Tóra egy kétszavas arámi kifejezést hoz (Gen. 31:47aβ). A Héber Bibliában máshol is találunk arámi nyelvű szakaszokat: egy verset a prófétáknál (Jer. 10:11), és több fejezetnyi arámi részt Dániel és Ezra könyveiben (Dán. 2:4b–7:28, Ezra 4:8–6:18 és 7:12–26). Az óra első felében ezeket a szakaszokat tekintettük át, abból a szempontból, hogy hol mi lehetett a **kódváltás** oka. *Kódváltás* alatt a *szociolingvisztika* – a nyelvészet azon ága, amely a nyelv és a társadalom viszonyával foglalkozik – azt a jelenséget érti, amikor a beszélő (vagy író) a beszéd során (vagy az irodalmi műben) átvált egy nyelvről vagy nyelvváltozatról (például dialektusról vagy rétegnyelvről) egy másik nyelvre vagy ugyanazon nyelv egy másik változatára.

Gen. 31-ben Jákob héber, az arámi Lábán pedig arámi nevet ad az oszlopnak. Valószínűleg az emlékhely mindkét elnevezése ismert lehetett a Genézis keletkezésének-redakciójának az időszakában, az első szentély kora idején. (Analogiaként *Pécs és Fünfkirchen*, *Bécs és Wien*, vagy *Pozsony és Bratislava* példái említhetők.) Az elbeszélés hallgatósága feltételezhetően nem értett arámiul, hiszen a következő, 48. versben már héberül (vagy héberre fordítva) olvashatjuk Lábán szavait. Hasonlóképpen, az egyiptomi alkirály József és testvéreinek a párbeszéde egyiptomi nyelven zajlik (v.ö. Gen. 42:23), mégis héberül olvassuk azt a Tórában, mivel az elbeszélés szerzője nem feltételezte, hogy olvasói értenék az eredeti nyelvet. (Hasonló jelenséggel a modern irodalomban is találkozunk.)

Ezzel szemben, Jeremiás arámi nyelvű mondatát nem fordítja le a Héber Biblia. A próféta az arámi környezetbe kerülő, fogságba vonuló kortársaihoz szól, akik valószínűleg értik az arámi kifejezést, és minden bizonnyal arámi nyelven kell majd szólniuk a bálványimádókhoz. Érdekesség, hogy a mondat bevezetése („Ekként szóljatok hozzájuk”) szintén arámiul van, ellentétben Dán. 2:4-gyel, ahol a mondat bevezetése („És beszéltek a kaldeusok a királyhoz arámiul”) még héberül hangzik el, pedig Dániel **kétnyelvű** célközönsége a hellenisztikus korban már jól beszélt arámiul. Míg Jeremiás azonnal visszavált héberre az arámi idézet után, addig Dániel könyvének szerzője nem csak ezt az elbeszélést fejezi be arámiul, de további történeteket is arámiul mond el. Az előzőekkel ellentétben, Ezra könyvében a kétnyelvűség oka nem a szereplők arámi nyelvű megszólalása, hanem az, hogy a bibliai könyv a Perzsa Birodalom hivatalos dokumentumait közli, és a Perzsa Birodalom (egyik) hivatalos nyelve az arámi volt.

A bibliai szöveg szociolingvisztikai elemzése tehát a **szociolingvisztika** több fogalmát is illusztrálta: a kódváltás és a kétnyelvűség jelenségét. *Társadalmi viszonyok nyelvi kifejeződésére*, az udvariassági formákra szintén találtunk bibliai példákat, órán a tegezésről-magázásról is beszéltünk Jákob és Ézsau találkozása során. *Nyelvtervezésre, nyelvpolitikára* pedig Nehemiás szolgál példaként, amikor a „júdeai nyelvet” már nem ismerő, „asdodi nyelven” beszélő (az arámi vagy a föníciai egyik dialektusa? v.ö. Neh. 13:24) népet fedi meg, és arámi fordítás szükséges ahhoz, hogy a nép megértse a Tórát (Neh. 8:7-8, „és a leviták magyarázták a népnek” utalást úgy értelmezik, hogy héberről arámira fordították le a hallottakat).

Végül ejtettünk néhány szót az arámi nyelvről, annak történetéről, korszakairól, és a héberre kifejtett hatásáról is. Hasonlóképpen az izraelita törzsek kánaáni letelepedéséhez a 12. század körül, a mai Szíria területén nomád törzsek („sejkségek”) telepedtek le a 11. század során. Őket nevezzük arámoknak (szóvégi *i* nélkül!). Nyelvük a héberhez hasonlóan a **sémi nyelvek** ún. **északnyugati ágához** tartozott, de nem zajlott le bennük az *kánaáni hangtörvénynek* nevezett hangváltás ([ā] > [ō]: a hosszú [ā]-ból hosszú [ō] lett a héberben, a föníciaiban, a moabitában és a többi ún. *kánaáni nyelvben*). Erre az arámi [ā] ~ héber [ō] hangmegfelelésre több példát is láttunk órán a Héber Biblia arámi nyelvű szakaszaiban. Az izraeliták és az arám népek rokonságát, egy közös őstörténet tudatát őrzi meg a Tóra több helyen is, például az ősatyák házassági szokásaiban (v.ö. Gen. 24:10; 25:20) és az első termény szentélybeli bemutatása során elmondandó kis történeti „credo” elején (Deut. 26:5).

Az arám nyelv történetében a **régi** vagy **óarámi** korszakot (i.e. 11-7. század) ezeknek a királyságoknak a nyelve képviseli, amelyet korabeli feliratokból ismerünk. A 8-7. század során ezeket a királyságokat, hasonlóan Izrael északi királyságához, meghódította az Újasszir Birodalom, populációjuk elkeveredett a Közel-Kelet lakosságában, az arám nép, mint önálló etnikum, megszűnt létezni. Azonban az arámi nyelv ugyanebben az időben a térség *lingua franca*-ává, a diplomácia nyelvévé vált, amint arra 2Kir. 18:26 = Jes. 36:1 szolgál legismertebb bizonyítékként.

Az i.e. 6. század során az Újbabiloni, majd különösen a Perzsa Birodalomban az arámi hivatalos nyelvvé válik. A nyelv történetének ezt a korszakát **birodalmi aráminak** nevezzük (i.e. 6-4. század), és számos felirat, korabeli hivatalos és magándokumentum mellett, Ezra könyvének arámi részei is idesorolandók. A hellenizmus korában (így Dániel könyvének végső redakciója idején is) a görög vette át a hivatalos nyelv szerepét, azonban az arámi is meghatározó maradt. Bár a beszélt nyelv továbbfejlődött, az arámi írott nyelv továbbra is a birodalmi arámi mintákat követte. Ezt a helyzetet, amikor a beszélt nyelv jelentősen elszakad az írott nyelvtől, nevezzük **(funkcionális) diglossziának**: a két nyelvváltozat eltérő szerepet tölt be a társadalomban. Ezt a korszakot (i.e. 3-i.sz. 2. század) hívjuk **közép-aráminak**. Ide soroljuk sok más mellett Dániel könyvét és a korai targumokat is.

A római kor során a beszélt nyelv továbbfejlődött, egyre távolabb került a birodalmi arámitól, és dialektusok alakultak ki. Kulturális-történeti okoknál fogva az i.sz. 3. századtól kezdve újból lehetővé vált a beszélt nyelvet leírni, szakítottak a korábbi nyelvállapothoz ragaszkodó irodalmi mintákkal. Ez a **kései arámi** (i.sz. 3-9. század; más szerzők ezt a korszakot nevezik „közép-aráminak”) a késő-ókorai Közel-Kelet beszélt nyelvét tükrözi. A kései arámi nyugati dialektusát képviseli a Római Birodalom területén élő zsidók, keresztények és szamaritánusok irodalma, így a Jeruzsálemi Talmud, a midrások és a későbbi targumok nyelve is. Ezzel szemben a keleti dialektust képviseli a Babilóniai Talmud és a gáoni korszak irodalma. A szír keresztény egyházak szakrális és irodalmi nyelve, a **szír nyelv** szintén idesorolandó.

Az arab hódítást követően a Közel-Kelet fokozatosan átvette a hódítók vallását, kultúráját és nyelvét. Az arámi nyelv csupán néhány elzárt (zsidó, szír keresztény és mandeus) közösségben maradt meg Kelet-Törökországban, Szíriában, Irakban és Iránban. A továbbfejlődő beszélt nyelv ismét elszakadt az irodalmi normáktól (klasszikus szír, klaszikus arab, héber). Ezeknek a közösségeknek a (keleti és nyugati) **neo-arámi** (vagy **modern arámi**) nyelveit csupán huszadik századi állapotukban ismerjük. Bízunk abban, hogy az elmúlt hetek-hónapok viharai nem pusztították el e közösségek maradékának a maradékát.

További részletek és bibliográfia: lásd a diákon (<http://birot.web.elte.hu/files/orzse-Gen-arami.pdf>).